

Eesti ülikooliks võõrkeelte abil

TERJE LÕBU

Sõjast ja poliitilistest pööretest tingitud katkestuste järel alustati Tartu Ülikoolis õppetööd taas 6. oktoobril 1919. Kuid selle õppeaasta algus, mille pidulik avamine toimus alles 1. detsembril, oli täiesti eriline. Oli täitunud veel mõnda aega tagasi uskumatuna tundunud unistus – ukсед avas Eesti oma ülikool, kus õppe-, teadus- ja asjaajamiskeeleks pidi saama eesti keel.

1919. aasta sügisele oli eelnenud pingeline töö. Eesti ülikooli mõte oli ringelnud meie haritlaste peades ja vestlusringides juba pikemat aega, kuid alles ilmasõda ja sellega kaasnenud Euroopa poliitilise kaardi sassilöömine lõi võimaluse viia eestikeelse suurtõu idee ellu. Konkreetsemad sammud ülikooli rajamisel astuti 11. detsembril 1918 loodud Tartu Ülikooli ülevõtmise komisjoni ja 16. mail 1919 alustanud Tartu Ülikooli taasavamise eeltööde komisjoni eestvõttel, mis tegutsesid Peeter Põllu vedamisel.¹ Juulis 1919 jätkasid ülikooli töö avamise nimel ülikooli ajutine nõukogu ja ajutine valitsus.

Rahvusülikooli tööerakendamine polnud lihtne. Lisaks majanduslikele raskustele tuli ülikooli juhtkonnal lahendada terve hulk organisatoorseid probleeme, sealhulgas keelevahetusega seotu. Suurimaks muutuseks *alma mater*'i elus, võrreldes tsaari-ajaga, oligi just õppekeele vahetus, mis tõi kaasa suure osa üliõpilaste ja õppejõudude koosseisu vahetuse. Kui õpihimulisi noori, kes oluaks

¹ Helmut Piirimäe (koost), *Eesti ülikooli algus. Tartu Ülikooli uuestisünd rahvusülikoolina 1919* (Tartu, 1994), 25.

võimelised eesti keeles õppima, leidus piisavalt, siis keerulisem oli leida sobivaid õppejõude, kes saaksid hakkama eestikeelse õppe- ja teadustööga sellisel tasemel, et säiliks ülikooli rahvusvaheline maine. Vaatamata probleemidele sai püstitatud eesmärk – eestikeelne ülikool – 1940. aastaks, mil tuli järjekordne katkestus rahvusülikooli ajaloos, täidetud. Kuidas jõuti selleni, et aastal 1938 toimus 93,2% õppetööst eesti keeles, kuigi õppejõududest oli eestlasi 84,5%, seda käsitleb käesolev artikkel.²

Õppejõukohtade täitmine

Stardipositsioon eestikeelse ülikooli loomiseks polnud kiita. Eestlastest teadusemehi oli vähe, ja needki üle Venemaa laiali. Isegi kontakti saamine eesti soost haritlastega oli keeruline, sest käis sõda ning paljud potentsiaalsed õppejõukandidaadid teisel pool rindejoont. Pealegi, haritud ja laia silmaringiga eestlasi vajas kogu riik, mitte üksnes ülikool. Iga haritud ja helgem pea tuli haarata Eesti riigi erinevate struktuuride loomisprotsessi. Ehkki sihiks seati eestikeelne ülikool eesti soost õppejõududega, tunnistati tõsiasja, et omamaise kaadri kujundamine võtab aastaid. Kuna ülikooli juhid soovisid kiiresti loengutega alustada, siis ei saanud õppejõudude valikul alati esimeste kriteeriumite seas olla eesti keele oskus või selle kiire äraõppimine, paratamatult tuli mõnda aega jätkata osaliselt võorkeelse õppetööga.

Ülikooli vanale, tsaariaegsele kaadrile, kes polnud Tartust lahkunud ning kellest mõnigi oleks võinud saada peagi eestikeelseks (ja mõned saidki), tekkis konkurent Läti ülikooli näol, mis asutati 28. septembril 1919. aastal Riia polütehnikumi baasil. Ei olnud ju paljudele siinsetele mitte-eestlastest teadusemeestele enesestmõistetavalt esimeseks valikuks Tartu Ülikool, mis sellest, et võrreldes äsja loodud Läti ülikooliga oli Tartul väärikas ajalugu. Mitmeid baltlasi tõmbas lõunanaabrite poole „suurlinn” Riia või nende Liivimaa päritolu, samuti ootused ja lootused seoses teadustööga uues ülikoolis. Paratamatult tuli pilk pöörata välismaa poole, kust loodeti saada abi professorikohtade täitmisel. Pärast mõttevahetusi jõuti ühisele

² Karl Siilivask, Hillar Palamets (koost), *Tartu Ülikooli ajalugu. III* (Tartu, 1982), 52; *Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli loengute ja praktiliste tööde kava 1938. aasta I poolaastal* (Tartu, 1938).

seisukohale, et meie esimene valik on soomlastest teadlased, seejärel rootslased. Põhjamaalaste, eelkõige soomlaste kasuks rääkis keele- ja kultuurilähedus, mis ei tohtinuks siia tööle tulnuile tekitada suuremaid kohanemisraskusi. Kinnitust selle valiku õigsusele saadi juba üsna pea – põhjanaabrite teened meie rahvusülikooli loomisel on hindamatud ning nimed Lauri Kettunen, Aarne Michael Tallgren, Arno Rafael Cederberg, Johannes Gabriel Granö, Ilmari Manninen jt on kinnistunud Tartu Ülikooli ajalukku. Skandinaavia ülikoolide kõrval ei unustatud Kesk-Euroopat. Oldi seisukohal, et kindlasti tuleb alustada läbirääkimisi ka Saksamaa jt riikide teadusmeestega. Kontaktide loomisel ja läbirääkimistel olid abiks nii meie diplomaadid kui ka mitmed välismaalastest õppejõud, kes meie ülikoolile juba jah-sõna öelnud (nt J. Bergmann, L. Kettunen). Püüti leida õppejõude, kellel oleks teaduslikku kaalu, kuid samas oodati neilt valmisolekut peagi eesti keel selgeks õppida.

Mitte kõik esialgu sõlmitud kokkulepped ei jäänud kauaks pida-ma. Mitmed välismaalased, kellega esialgu kaubale saadi, jäid erinevatel põhjustel Tartusse tulemata (nt arstiteadlased J. Grober ja W. Gross).³ Mõned lahkusid siit üsna pea, näiteks lätlastest veterinaarid Ludvigs Kundzins ja Ernests Paukulis suundusid tööle Läti ülikooli.⁴ Lisaks baltisakslastele ja välismaalastele kasvas meie ülikooli tead-laskond Venemaalt põgenenud õpetlaste arvel. Peterburist ja mujalt Venemaalt saabus Tartusse nii venelasi, sakslasi kui venestunud sakslasi, isegi komi Kallistrat Žakov.⁵

20. augustil 1919. aastal kinnitas Tartu Ülikooli ajutine nõuko-gu ametisse esimesed professorid, kelle hulgas oli mitmeid, kes lu-gesid võõras, st vene või saksa keeles, näiteks klassikaline filoloog Johannes Bergmann, keemik Georg Landesén, arstiteadlane Ernst Masing, botaanik Theodor Buchholtz.⁶ Ehkki esialgu peeti vaid väike osa loenguid eesti keeles, alustati oktoobris siiski õppetööga.

Lugupidamist väärib esimeste välismaalt tulijate julgus tulla tundmatusse väljakujunemata struktuuri ja seadustega väikeriiki,

³ *Eesti ülikooli algus*, 80.

⁴ Hain Tankler, Algo Rämmer, *Tartu University and Latvia with an Emphasis on Relations in the 1920s and 1930s* (Tartu, 2004), 100.

⁵ Hain Tankler, Algo Rämmer „Õppejõudude koosseisu kujunemine Eesti Vabariigi Tartu Ülikoolis 1920-ndatel aastatel”, *Elmar Roots ja Tartu Ülikool* (Tartu, 2000), 37.

⁶ *Eesti ülikooli algus*, 61–63.

mis oli sõjas suure Venemaaga. Nii välismaalastel kui ka endistel õppejõududel, kes jätkasid eestikeelses ülikoolis, pidi olema usaldus meie ülikooli eestlastest juhtide vastu. Tartu Ülikooli õpetama kutsutute puhul polnud enamasti tegemist noorte alles teaduseteel alustajatega, iga mehe (naisi kandidaatide hulgas polnud) teaduslikke saavutusi kaaluti hoolega. Teadlaskaadrit valides soovisid Tartu Ülikooli juhid, et ka uutes oludes jätkuksid akadeemilised traditsioonid ning kõrgetasemeline teadus- ja õppetöö oleksid endiselt prioriteetidid.

Tõsi küll, esialgu võidi mõne eestlase puhul teadusliku mineviku suhtes silm kinni pigistada, loodeti tema tulevikutegudele.⁷ Arvatud on ka vastupidi, et just eestlaste tee professorini oli keerulisem kui välismaalastel, kuna tuli igati tõestada oma teaduslikku kvalifikatsiooni. Teinekord aitas välismaa teadlast vaid tiitel või kuulus ülikool, mida noortel eestlastel polnud ette näidata.⁸ Kuid samas andis Tartu Ülikool mõnele välismaalasele võimaluse ennast teostada, mis kodumaal polnud õnnestunud, näiteks õigusteadlane Andreas Bjerre⁹ või kunstiajaloolane Tor Helge Kjellinile.¹⁰

Seadusega kaitstud

Et kindlustada eesti keele positsiooni ülikooli õppe-, teadus- ja asjaajamiskeelena, tuli võtta vastu seadusi ja määrusi, millega reguleeriti eesti ja võõrkeelte kasutamist. Eestikeelse ülikooli töölerakendamisel oli kõige olulisem, et õppetoolid üldse täidetud saaksid. Seetõttu ei jõutud või ei peetud oluliseks teha professoritega kirjalikke lepinguid. Õppekeel lepitati kokku suuliselt, mis põhjustas hiljem mitmel korral segadust ja solvumisi. Kirjalikke lepinguid hakati välismaalaste ja muukeelsete õppejõududega tegema alles 1921. aastal, milles võõrkeeles lugevad professorid lubasid mõne aasta pärast üle minna eestikeelsele õppele, kõige kauem võis üleminek kesta 10

⁷ Karl Laagus „Eesti ülikooli rajamisest”, *Mälestusi Tartu ülikoolist 1900–1944*. Koost S. Issakov, H. Palamets. (Tartu, 1992), 208.

⁸ Peet-Henn Kingisepp „Farmakoloogia õpetamisest Tartu ülikoolis ajavahemikul 1919–1940”, *Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi*, XXIX (Tartu, 1997), 170.

⁹ Marju Luts „Tartu Ülikooli esimene kriminoloogia professor rootslane Andres Bjerre”, *Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi*, XXIX (Tartu, 1997), 127.

¹⁰ Eero Kangor „Tartu Ülikooli kunstiajalooõpetuse moderniseerimisest ja kollektiivide rollist kunstiajaloo professori valimistel aastatel 1919–1921”, *Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi*, XXXX (Tartu, 2012), 115.

aastat.¹¹ Kuna välismaa professorid olid Tartu Ülikooli kutsutud, siis kehtisid neile mitmed erandid: õigus võõrkeeles loenguid pidada, suurem palk, kolimiskulude kinnimaksmine.

Dotsentide otsinguil oldi karmimad. Tartu Ülikooli ajutise nõukogu 5. mai 1920 otsuse kohaselt sõltus eradotsendiks valimine eesti keele oskusest.¹² Õpetamist võõrkeeles lubati neile nüüd ainult üheks aastaks, kusjuures tungiva tarviduse korral, kui teaduskond seda ära põhjendas, võidi luba pikendada. Kuid iga üksik kord pidi taas haridusministri poolt kinnitust leidma. Professorist madalamatel ametikohtadel töötavate õppejõudude kohta kehtis Eesti Vabariigi valitsuse otsus 23. novembrist 1921, mille järgi pidid riigiasutuste juhatajad oma asutuses töötavatelt riigikeelt mitteoskavatelt ametnikelt ja teenijatelt nõudma riigikeele oskust nii kõnes kui kirjas 1. maiks 1922.¹³ Mitteoskajad tuli vallandada. Samuti piirati välismaa kodanike teenistust, kellel lubati töötada vaid seaduses ettenähtud kohtadel.

Pärast pikki arutelusid võeti 1925. aastal vastu Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli seadus, mille mitmes paragrahvis puudutati ka keeleküsimust.¹⁴ Seaduse § 5 järgi oli ülikooli õppe- ja asjaajamiskeel eesti keel. Erakorralistel juhtumitel lubati üksikutes ainetes õppetööd teha ka võõrkeeles, kuid mitte kauem kui viis aastat. Igal korral pidi selleks olema haridusministri luba. Need, kes olid saanud loa võõrkeeles loenguid pidada ning ülikooli teadus- ja õppeasutusi juhtida, võisid seda keelt kasutada ka ülikooli ametiasutustega asjaajamisel. §-s 22 oli märgitud, et ülikooli nõukogu liikmed peavad aru saama eesti keelest. §-s 37 oli määratud, et teaduskondade dekaanid ja sekretärid peavad mõistma eesti keelt. §-s 71 käsitleti assistente jm tehnilist abijõudu, kellelt muu hulgas nõuti eesti keelt kõnes ja kirjas ning eesti keele eksami sooritamist. § 72 järgi nõuti ka eradotsentidelt eesti keele oskust kõnes ja kirjas. Erandina lubati pidada loenguid võõrkeeles neil, kes varem olid olnud professorid või dotsendid. Tudengite eesti keel oli määratud §-ga 79 – nimelt välismaal keskkooli lõpetanud pidid Tartu Ülikooli astumisel sooritama eesti keele eksami, vaid erandina võis haridusministri luba nad sellest

¹¹ *Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919–1929* (Tartu, 1929), 51.

¹² Samas, 53.

¹³ *EAA*, 2100-4-5, l. 349p.

¹⁴ *Riigi Teataja*, 1925, nr 122/123, 841–854.

vabastada. §-s 102 oli märgitud, et doktoriväitekirjad võivad teaduskonna loal olla kirjutatud peale eesti keele ka mõnes muus keeles. Kaitsmine pidi toimuma aga eesti keeles, kuid teaduskonna loal võis see toimuda ka selles keeles, milles oli kirjutatud.

Enne Tartu Ülikooli seaduse vastuvõtmist toimusid selle esialgse versiooni arutelud nii teaduskondade kui ka ülikooli nõukogus. Kirgi küttis § 22 (esialgses redaktsioonis § 23), millega nõuti ülikooli nõukogu liikmetelt eesti keelest arusaamist.¹⁵ Sellega ei nõustunud matemaatika-loodusteaduskonna nõukogu, kes soovis, et nõutaks eesti keeles asjaajamist, seega enam kui passiivset arusaamist. Kui ülikooli nõukogu vaagis teaduskondade nõukogude ettepanekuid, siis peeti seal matemaatika-loodusteaduskonna soovi liiga nõudlikuks. Ülikooli nõukogu leidis, et „eesti keeles asjade ajamine” esitab teaduskondadele liialt suuri nõudmisi, kuna eesti keele oskajaid on vähe, eriti õigusteaduskonnas. Õigusteaduskond tõstiski häält selle vastu, et administratsiooni liikmetelt nõutakse eesti keele rääkimist ja arusaamist, nende soov oleks, et haridusministril lubataks tarbe korral kinnitada juhtivatele kohtadele ka isikuid, kes eesti keelt ei oska. Sedavõrd järeleandmisi tegev ettepanek ei leidnud jällegi ülikooli nõukogus heakskiitu.

Oma arvamusega esines Peeter Pöld, kes ei nõustunud, et ülikooli nõukogu annab võõrkeeles loengupidamise õiguse vaid viieks aastaks.¹⁶ Pöld leidis, et vajaduse korral võiks haridusminister seda aega pikendada, kuna ülikoolis oli mitu teadlast, kes olid juba niivõrd eakad, et polnud võimelised eesti keeles lugema hakkama. Vähem kahju tooks Põllu arvates ülikoolile võõrkeeles lugemine kui puudulik eesti keel koos piinlike keelevigadega.

Tartu Ülikooli seadus võeti vastu 1925. aasta kevadel, kuid juba 30. jaanuaril 1925 andis ülikooli nõukogu välja määruse, mis täpsustas eradotsentide ja assistentide keeleoskuse nõuet.¹⁷ Määruses nõuti kehtiva kirjakeele sõnas ja kirjas täies ulatuses korralikku tarvitamist ja oma teadusala eestikeelse terminoloogia tundmist. Kui peeti vajalikuks, siis oli ülikooli nõukogul õigus eradotsendi või assistendi kohale kandideerija teadmisi kontrollida.

¹⁵ EAA, 2100-4-10, l. 331.

¹⁶ Samas, l. 338-339.

¹⁷ EAA, 2100-4-13, l. 32.

Samm-sammult eesti keelele

Eestikeelse ülikooli avamisele oli ajakirjanduses pööratud suurt tähelepanu, seetõttu olid ka avalikkuse ootused suured. Ülikooli sammastest väljaspool ei pruugitud teada ega mõista, kuivõrd keeruline oli kiire üleminek täielikult eestikeelsele ülikoolile. Ülikoolil tuli korduvalt tõrjuda süüdistusi ülikooli saksak(m)eelsuse pärast, vähem pahasdas avalikkust ülikooli venekeelsus.

Juba päris emakeelse ülikooli tegevuse alguses, 1919. aastal andis kuraator Peeter Põld aru ülikooli õppekeelest, võttes appi protsendid. Rahvusülikooli esimesel semestril oli kavas 111 loengut, neist eesti keeles 41,4%, saksa keeles 5,4% ja vene keeles 53,2%.¹⁸ Venekeelsete loengute suurt osakaalu esimesel semestril seletas Põld sellega, et kõik eestlastest õppejõud ei olnud veel Tartusse jõudnud ning baltisakslased lugesid ülikooli valitsuse soovil vene keeles, kuna üliõpilased oskasid rohkem vene kui saksa keelt.¹⁹

Ka edaspidiste õppekeele ning õppejõudude ja üliõpilaste rahvusliku koosseisu muutuste kohta on Põld protsendid välja rehkendanud.²⁰ (Tõsi, järgnevad protsendid saavad näidata vaid üldist tendentsi, sest õppejõudude ja loengute suhe polnud 1 : 1, mõnel õppejõul oli semestris lausa viis kursust lugeda).

Tabel 1. Eestlastest õppejõudude ja üliõpilaste ning eestikeelsete loengute osakaal Tartu ülikoolis 1920–1929

	1920 II p	1925 II p	1929 II p
Eestlasi õppejõude (prof, dots)	53,5%	58,9%	67,7%
Loenguid-praktikume eesti keeles	49,8%	61,5%	78,9%
Eestlastest üliõpilasi	81,1%	81,1%	82,4%

Protsendid näitavad, et eestikeelsete loengute-praktikumide osakaal kerkis rahvusülikooli 10 esimese aasta jooksul märkimisväärses

¹⁸ *Eesti Vabariigi Tartu Ülikool*, 26.

¹⁹ Oli ju gümnaasiumiharidus olnud tsaariaja lõpul valdavalt venekeelne, ainus eesti keeles gümnaasiumi tasemel haridust andev õppeasutus oli Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi tütarlastegümnaasium Tartus.

²⁰ *Eesti Vabariigi Tartu Ülikool*, 57–58; *Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli loengute ja praktikliste tööde kava 1929. aasta II poolaastal* (Tartu, 1929).

tempo, samal ajal kui eestlastest õppejõudude osakaal tõusis veidi aeglasemalt. Kuid polnudki ju meie ülikooli eesmärk mitte eesti rahvusest õppejõudude osakaalu, vaid eestikeelsete loengute osakaalu tõus. See ka toimus, kuna aegamisi suurenes nende mitte-eestlastest õppejõudude arv, kes läksid üle eestikeelsele õppetööle. Ajavahemikus 1920–1925 oli selles oluline osa just soomlastest õppejõududel, hiljem hakkasid tasapisi eesti keelt kasutama ka baltisaksa päritolu õppejõud. Kõige aeglasemalt omandasid eesti keele venelased ja riigisakslased, viimastest mõned võtsidki Tartu Ülikooli kui ajutist töökohta. Küll aga oli Eesti saanud kodus optantidest venelastele ning enamik neist sai ka Eesti kodakondsuse.

1925. aastal kaitses Põld vajadust kasutada välismaalasi veel mõnda aega, kuna omamaise teadlaskonna ettevalmistamine võtab aega.²¹ Põld märkis, et teadusliku stipendiumi kasutamise aeg on alles edasiharimise algus, selleks, et saada nõutav teaduslik küpsus ja jõuda vähemalt doktorikraadini, kulub rohkem aega. 1925. aasta alguses oli ülikoolis täitmata ligi 20 professori ja dotsendi kohta, lisaks oli 15–20 õppetooli isikute käes, kes pidanuks peagi pensionile minema. Seega oli suur puudus õppejõudude kaadrist ning täita sai neid kohti ainult välismaalastega, kes paratamatult pidasid loenguid vene või saksa keeles.

1919–1940 töötas rahvusülikoolis üle 80 mitte-eestlasest õppejõu (professorid, dotsendid, lektorid), kelle seas oli nii välismaalt kutsutuid, kohalikke baltisakslasi kui ka Venemaalt pagenuid, kes said peagi Eesti kodakondsuse.²² Kõik nendest ei lugenud algusest peale küll võõrkeeles (näiteks mitmed soomlased ja baltisakslased), kuid samas oli etnilisi eestlasi, kes algul kasutasid võõrkeelt (näiteks neurokirurg Ludvig Puusepp). Siiski kasvas – küll aeglaselt, aga järjekindlalt – peale eestlastest teadlaskond. 1920–1940 kaitsesid Tartu Ülikooli õppejõud 123 doktoritööd, millest 63% olid eestikeelsed, 32% saksakeelsed ning üksikud vene, inglise või prantsuse keeles.²³

²¹ EAA, 2100-4-13, l. 41–42.

²² Timo Rui on lugenud kokku üle 70 mitte-eestlasest õppejõu, kes töötasid vaadeldaval ajavahemikul Tartu Ülikoolis, kuid nimekirjast on jäänud kõrvale mitmed keeleõpetajad – Timo Rui, *Ulkomaiset tiedemiehet Tarton yliopistossa ja virolaisten opintomatkat ulkomaille 1919–1940* (Joensuu, 2001), 315–327.

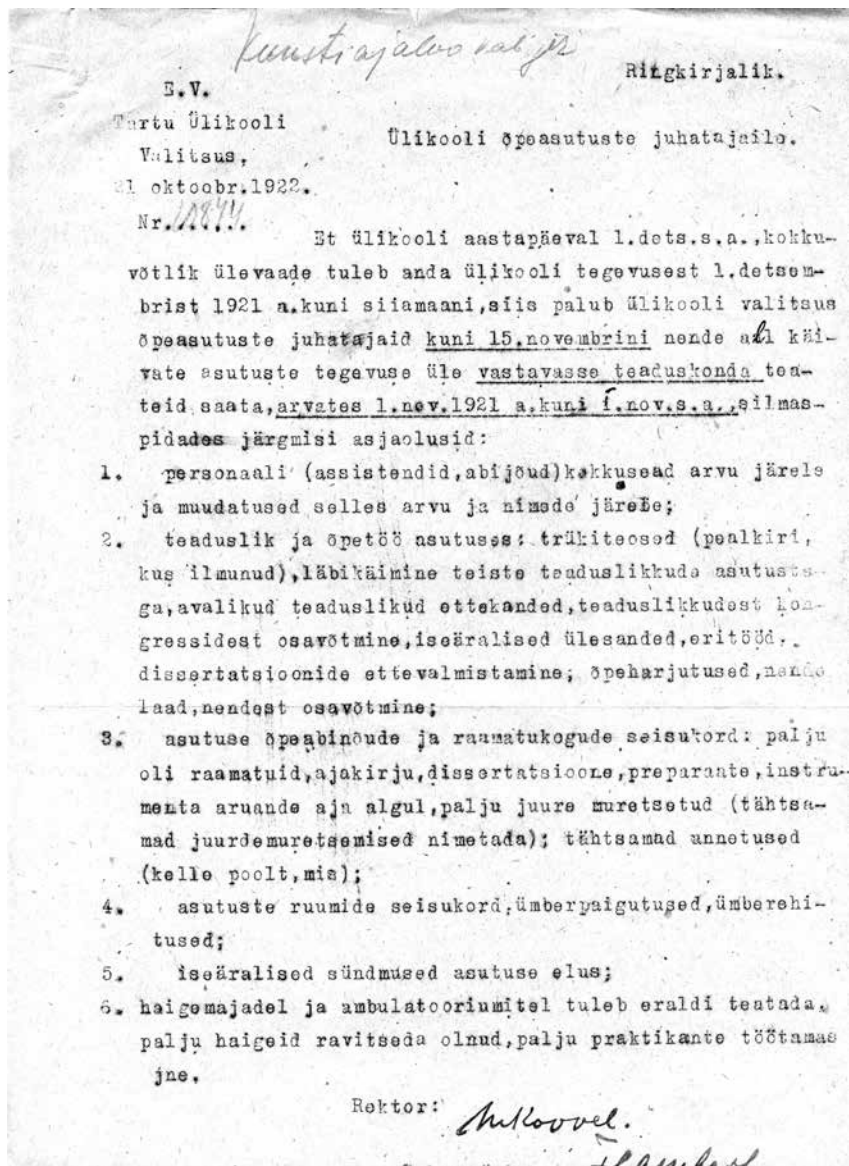
²³ Tiiu Sade, „Dissertatsioonide komplekteerimine”, *Tartu Ülikooli Toimetised*, 910 (Tartu, 1990), 43.

Eluõiguse ülikoolis sai eesti keel kõigepealt asjaajamiskeelena, seda nii suulisel suhtlemisel kui lihtsamate etteantud vormiga dokumentide täitmisel. Igapäevasel suhtlemistasandil võis hakkama saada kõnekeelega, oskamata korrektset grammatikat. Oli ju mitmetel haritud eestlastelgi eesti keele kasutamine ülikooli seinte vahel harjumatu ja venekeelsete õpingute tõttu kirjutamise kogemused väikesed. Seda, kuivõrd kiiresti sai eesti keel domineerivaks koosolekutel ja õppejõudude omavaheliste vestlustel, võime vaid oletada. Kirjalikud materjalid, näiteks koosolekute protokollid, mis on kirjutatud eesti keeles, ei fikseeri, millises keeles osalejad sõna võtsid. Vaid Lauri Kettunen on kirjeldanud ülikooli algusaastail toimunud filosoofiateaduskonna koosolekuid, kus paarikümnest professorist kolm olid soomlased ja umbes viis umbkeelsed välismaalased.²⁴ Oma sõnavõttudes kasutasid välismaalased saksa keelt, aga muidu istusid midagi mõistmata, välja arvatud juhtudel, kui küsimus neid endid puudutas (siis neile tõlgiti või refereeriti saksa keeles). Ju võis see olla samamoodi ka teiste teaduskondade koosolekutel. Et eestlaste mälestustes on suhtluskeelele vähe tähelepanu pööratud, võib seletada sellega, et vene-saksakeelsest haridusest tulnud inimesed olid kolme kohaliku keele valdajad ja tagantjärele nende aegade mälestusi kirja pannes ei peetud kuigi oluliseks rõhutada (ja vahel ehk ei mäletatudki konkreetseid juhtumeid), millises keeles omavahel suheldi.

Blanketid-sildid jm kantseleimaterjal trükiti juba üsna algusaegadel eestikeelsena (tõsi küll, mõningatel juhtudel oli kasutuses ka venekeelseid blankette), kuid tihtipeale täideti need keeles, millest selle lugeja aru saaks. Selliseid näiteid, kus rektor pöördub eestikeelsel blanketil õppejõu poole vene või saksa keeles, on mitmeid. Polnud ju mõtet eesti keeles kirjutada, kui adressaat aru ei saa. Tõlkida eesti keelest võõrkeelde ja vastupidi tuli nagunii palju, sest ametlik kirjavahetus – korraldused, ringkirjad jne – olid eesti keeles. See eeldas, et abijõud õppetoolis olid mitmekeelsed inimesed, kes suutsid kirjalikke tekste kiiresti ja hästi tõlkida. Tartu Ülikooli muuseumis säilitatakse kunstiajalookabineti materjale, kus on muu hulgas professor Kjellini kirjavahetuse tõlked – mitmed eestikeelsed kirjad on professori jaoks tõlgitud saksa keelde ja professor on vastused kirjutanud valmis saksa keeles, mis vajaduse korral tõlgiti eesti keelde.²⁵

²⁴ Lauri Kettunen „Tartust ja sealsest ülikoolist”, *Mälestusi Tartu ülikoolist*, 250.

²⁵ Tartu Ülikooli muuseum, ÜAM 1300:2-70 Ar.

Bericht über das Jahr
1922

Kunstiataloo Inst./tut
TARTU ÜLIKOOL

21. X. 22.

Der Univ.-Verwaltung obliegt es am 1. Dez.
am Jahrestage d. Univ., Rechenschaft
zu geben über die gesamte Universitäts-
tätigkeit vom 1. Dez. 1921 bis jetzt. Damm
bittet d. Univ.-Verwaltung die Leiter der
Lehranstalten über ihre Leistungen der ent-
sprechenden Fakultät eingurichten bis
zum 15. Nov., enthaltend Nachrichten über
die Tätigkeit vom 1. Nov. 1921 bis 1. Nov. 1922.

Zu beachten sind folgende Sachen

1. Das Personal (Assistenten, Hilfskräfte)
nach Zahl u. Veränderung in ihrer Zahl u.
in ihren Namen.
2. Die Wissenschafts- u. Lehrarbeit, Schriften
(Aufschrift wo erschienen) Verkehr mit an-
deren Instituten, öffentliche Vorträge,
Teilnahme an Kongressen, besondere Auf-
gaben, Extraarbeiten, Vorbereitung zu Disser-
tationen, Seminarrübungen, ihre Art,
Teilnahme.

Joonised 1-2. Professor Kjellini materjalide seast: eestikeelne trükitud ringkiri ja sama tekst Kjellini jaoks saksa keelde tõlgituna (TÜ kunstiataloo kabineti dokumente. ÜAM 1300:15 Ar)

Suure töö, mis on seni jäänud tähelepanuta, tegi rahvusülikooli eesti keelele üleminekul abipersonal alates assistentidest kuni masinakirjutajateni. Paljud neist tulid kaasa tsaariaegsest ülikoolist, olles akadeemiliste traditsioonide järjepidevuse kandjad.²⁶ Need tagaplaanile jäänud töötajad olid haritud ja ülikoolis kasutatavaid keeli – eesti, vene, saksa keelt – oskavad inimesed, kes lisaks oma igapäevatööle said suure koormuse osaliseks tõlkidena. Kui aeg-ajalt mõningaid tõlkimisega seotud töid tasustatigi, näiteks eksami vastuvõtmist eesti keeles, siis enamik sellest tööst tehti tasuta. Lisaks võõrkeeleoskusele pidid assistendid oskama head eesti keelt, sest nemad olid esimesed, kes puutusid kokku vajadusega luua eestikeelne erialane sõnavara.

„Saksakeelne” arstiteaduskond

Kaks teaduskonda, mida peeti kõige saksameelsemateks just sakslastest õppejõudude rohkuse ja sellest tuleneva saksakeelse õppetöö tõttu, olid arsti- ja usuteaduskond. Järgnevalt vaatame lähemalt arstiteaduskonda – kas selle „saksameelsus” oli legend või oligi selles teaduskonnas saksa keelel ja sakslastel suurem eluõigus kui rahvusülikoolile kohane?

1919. aastal oli esimeste ametisse kinnitatud professorite hulgas vaid üks arstiteaduskonna õppejõud ja seegi sakslane Ernst Masing. Ka järgmisena ametisse asunud professorid olid sakslased, nii et suure tõenäosusega peeti esimene teaduskonna koosolek 16. oktoobril 1919 saksa keeles, sest sellel osalesid professorid Alfred Sommer, Alexander Lipschütz, Ernst Masing, Anton Schultzenberg ja Johannes Stamm.²⁷ Isegi kui arstiteaduskonna arhiiv poleks Teises maailmasõjas hävinud, ei annaks koosolekute protokollid sellest teada, sest kuna ülikooli asjaajamiskeel oli eesti keel, said sekretäride vahendusel protokollid kirja eesti keeles.

Tegelikult oli kohe ju teada, et arstiteaduskonnas ei saa vähemalt esialgu kindlasti hakkama ainult eesti keelega. Ja nii pidi see kestma veel mõnda aega, sest arstide väljakoolitamine õppejõu taseme-

²⁶ Lea Leppik, *Kalefaktoripojast professoriks. Tartu ülikooli teenistujate sotsiaalne mobiilsus 1802–1918* (Tartu, 2011), 274, 337–344.

²⁷ *Eesti Vabariigi Tartu Ülikool*, 156.

le võtab aastaid. Pealegi toimusid meditsiini vallas kiired arengud, mistõttu ülikooli teadustaseme hoidmise nimel tuli luua uusi õppe- toole, mille täitjaid polnud omalt maalt võtta.

1920. aasta kevadsemestril, mil kuraator Peeter Põllul tuli tõr- juda süüdistusi, nagu oleks ülikoolis võim sakslaste käes, pidi ta siiski nentima, et arstiteaduskonnas on hääleõigus mitte-eestlaste käes. Sellal töötas teaduskonnas õppejõuna kaheksa sakslast, üks juut, üks ungarlane ja neli eestlast.²⁸ Mitmed õppejõud esimestel aastatel küll vahetusid, kuid olude sunnil tuli asendused leida ik- kagi mitte-eestlaste hulgast. 1921. aastal õnnestus kodumaale tuua neuroloogiaprofessor Ludvig Puusepp, kes oli 1908. aastal rajanud Peterburi psühhoneuroloogia instituudi juurde maailma esimese neuroloogiakliiniku. Omamata kokkupuuteid eesti keelega, palus ta luba esialgu mitte-eestikeelseks õppetöoks. Veel 1926. aastal võttis Puusepp eksameid vastu vene keeles.²⁹ Ehkki ülikooli nii õppe- kui asjaajamisekeel oli eesti keel, kasutati veel 1920. aastail teaduskonna koosolekutel saksa keelt. Ka mitmete küsimuste la- hendamisel jagunes teaduskonna nõukogu eestlased *vs.* sakslased ja juudid.³⁰

Tasapisi hakkas aga peale kasvama eestlastest arstiteadlaskond või siis alustas mõni muukeelne õppejõud loengute pidamist ees- ti keeles. Herbert Normann on meenutanud, et kui ta 1926. aastal sooritas doktorieksameid, siis enamik neist tuli teha saksa või vene keeles.³¹ Doktoritöö 1928. aastal kirjutas ta eesti keeles, kuid opo- nendid professorid E. Masing ja Rudolf Wanach olid sakslased. Et kirjutatust aru saada, palus Wanach enne Normannilt doktoritöö saksakeelset kokkuvõtet, kaitsmine ise toimus nii eesti kui saksa keelt kasutades.

Kuigi õppetöö lubamine võõrkeeles oli reguleeritud seadusega, tekitas eesti keele oskuse nõue arstiteaduskonnas ometigi kaks suu- remat diskussiooni-kirjavahetust. Üks neist oli seotud farmakoloog Georg Barkaniga, teine Ernst Masinguga.³²

²⁸ *Eesti ülikooli algus*, 74.

²⁹ Herbert Normann „Mineviku lehekülgi”, *Mälestusi Tartu ülikoolist*, 353.

³⁰ Ken Kalling, *Rektor Henrik Koppel* (Aasta Raamat OÜ, 2007), 103.

³¹ Normann, 349–358.

³² EAA, 2100-2-53, l. 29–257; 2100-2-618, l. 96–110.

Ehkki arstiteadlased ei olnud usinad eesti keele õppijad, suutis mõni õppejõud siiski üle minna eestikeelsele õppele. Eeskujuks teistele võib tuua 1921. aastal operatiivse kirurgia ja topograafilise anatoomia dotsendiks kinnitatud Johannes (John) Blumbergi (1861–1932), kes esimestel aastatel sai loa saksakeelseks õppetöoks. Kuid juba 1923. aastal juhendas ta praktilisi harjutusi eesti keeles, kuigi loengute pidamist jätkas esialgu saksa keeles, mis aga peagi kõlasid eesti keeles.³³ Seejuures polnud tegemist enam esimeses nooruses õppejõuga, õppekeele muutuse ajal oli J. Blumberg 62-aastane.

Teiseks näiteks võib tuua Maximilian Brezowsky (1877–1945), kes juba 1919 kinnitati närvi- ja vaimuhaiguste professoriks. Ehkki esialgu luges ta vene keeles, siis 1925. aastal läks üle eesti keelele.³⁴ Kuna professor Brezowsky oli Tartus töötanud juba tsaariajal, siis eesti keele kiiret omandamist põhjendas ta sellega, et olla selle selgeks õppinud aastate jooksul haigetega suheldes. M. Brezowsky tegeles ka eestikeelse psühhiaatriaterminoloogia loomisega ja see eeldab head eesti keele oskust.

Seega, aeglaselt, kuid ikkagi, muutus ka arstiteaduskond eestikeelseks. Kui eestlaste ja mitte-eestlaste suhe arstiteaduskonnas oli 1920. aastail 8 : 7, siis 1931. aastal juba 14 : 7 eestlaste kasuks.³⁵ Ometigi kaitses Tartu Ülikoolis esimese eestikeelse doktoritöö just saksakeelses arstiteaduskonnas Arnold Liin 1922. aastal, sellele järgnes kohe Albert Valdese samuti eestikeelne doktoritöö.³⁶

Venekeelseim oli õigusteaduskond

Õigusteaduskond on ülikooli üks vanimaid teaduskondi. Selle ala spetsialiste vajas oma seaduste loomisega tegelev Eesti Vabariik kiireimas korras. Sobivate õppejõudude leidmine osutus päris keeruliseks, väljavaade neid kodumaalt leida oli tagasihoidlik. Ehkki

³³ EAA, 2100-2-68, l. 19–31.

³⁴ EAA, 2100-2-77, l. 33; *Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli ettelugemiste kava 1925. aasta II poolaastal* (Tartu, 1925), 9.

³⁵ Kalling, 103.

³⁶ Arnold Liini masinkirjas doktoritöö teemal „Superinfektsioon ja depressiooni immunitet tiisikuse juures” asub Tartu Ülikooli raamatukogus. Albert Valdese doktoritöö „Glükogeeni hulka vähendavate tegurite mõju üle südame spetsiifilise lihassüsteemi glükogeeni peale” on lisaks masinkirjalisele variandile avaldatud Tartu Ülikooli toimetiste sarjas 1922. aastal.

õigusteadust õppida soovijaid oli palju, sai õppetööga alustada alles 1920. aasta kevadsemestril. Õigusteaduskond oli sunnitud esialgu jätkama Jurjevi ülikooli seaduste järgi ja selle õppekeelega, st vene keeles. Uute õppeprogrammide loomine ja vajalike õppeainete lugemise leidmine võttis aega, kuna võrreldes varasemaga tuli teha suuri sisulisi muudatusi. Algul jätkati tsaariaegse õppekava järgi, millest jäeti välja ainult kirikuõigus ja vene õiguse ajalugu. Ka noores Eesti vabariigis kehtisid tsaariaegsed seadused kuni uutega asendamiseni.

Õigusteaduskond ei tegelenud vaid juristide koolitamisega, 1920. aastal loodi selle juurde kaubandusosakond. Teaduskond kahe erineva valdkonnaga ei kergendanud üleminekut eesti keelele, vaid muutis asjaajamise hoopis keerulisemaks. Teaduskonna nõukogu koosolekutel kujunes olukord, kus õppejõududel oli raske leida ühist keelt, sest kokku said nii vene kui saksa keelt kasutavad õppejõud ning ametlik õppekeel – eesti keel – pidi jääma hoopis tagaplaanile. Teisalt, kui 1923. aastal soovis teaduskond enda poolitamist, siis just keel oli see, mis sundis neid kokku jätma. Ülikooli nõukogu asus seisukohale, et kui õigusteaduskonna õiguseosakonnas on vaid kolm eesti keelt oskavat õppejõudu ja kaubandusosakonnas oskavad eesti keelt vaid paar kohusetäitjat, kuid mitte ükski alaline õppejõud, siis oleks tarvilik, et mõlemad pooled kokku jääksid.³⁷

Vaatamata sellele, et sihiks oli võetud eestikeelne ülikool, oli vene keele kasutamine õigusteaduskonnas esialgu teatud määral põhjendatud, kuna Eesti Vabariigi algusaastail kehtisid riigis valdavalt veel seadused, mis loodud tsaariajal. Poolehoidjaid leidis seisukoht, et tudengid peavad tundma Vene seadusi ja neid õppimagi seaduste endi keeles. Kui esialgu sai enamik üliõpilasi, kes tulnud tsaariaegsetest keskkoolidest, vene keelega hakkama, siis aasta-aastalt muutus see neile raskemaks. Ametlikult oli õigus eksam teha eesti keeles, kuid tegelikult eeldas see tõlki, kes oskaks mõlemat keelt ja tunneks ainet. See omakorda tõi teaduskonnale rahalisi väljaminekuid. Juba 1920. aastal pöörduti ülikooli nõukogu poole, et see määraks tasu kirjalike eksamite tõlkimise eest. Tollal lükkas ülikooli nõukogu palve tagasi, kuid 1925. aastal eraldati siiski õigusteaduskonnale eksamite tõlkimiseks raha.³⁸ Samal aastal tegi õigusteaduskond ettepaneku seada

³⁷ EAA, 2100-4-10, l. 331.

³⁸ EAA, 2100-4-13, l. 150.

sisse vene keele lektori koht ja nõuda tudengitelt vene keele eksamit. Ülikooli nõukogu leidis, et ajutiselt oleks see tarvilik, sest puudulik keelekasutus pärssis õppetööd.³⁹

1921. aasta aprillis uuris ülikooli valitsus teaduskondadelt, milliste võõrkeeltele peaks keskkoolis panema suuremat rõhku, et edaspidi noored ülikoolis paremini hakkama saaksid. Õigusteaduskonna seisukoht oli, et kuna seadused, millega juristidel tegemist tuleb, on ainult venekeelsed, ja kaubanduslik läbikäimine Eestil tulevikus peamiselt Venemaaga olema saab, siis oleks nii õigusteaduskonna kui ka kaubandusosakonna lõpetajate seisukohalt vene keele oskusel praktilises elus kõige enam tähtsust. Teaduslikust seisukohast peeti aga kõige soovitatavamaks saksa keelt.⁴⁰ Kas seda nõu ka kuulda võeti? Tegelikult peeti ülikoolis väga oluliseks õpetada tulevastele majandusnimestele muid keeli. Nii kuulusid 1920. aastal majandusüliõpilaste kohustuslike ainete hulka eesti keel, inglise keel ja teise võõrkeelena kas saksa, vene, prantsuse, soome või rootsi keel.

Ehkki teaduskonnas valitsesid võõrad keeled, olid siinsed õppejõud oma eriala head asjatundjad. Lisaks vähestele eestlastele, kelle osakaal küll aasta-aastalt kasvas, alustati õppetegevust venelaste, ühe sakslase ja ühe rootslasega, hiljem lisandus üks ungarlane. Kuidas aga edenes neil eesti keele omandamine, vaatame mõningate juhtivate õppejõudude näitel.

Rooma õiguse professor sakslane **Wilhelm Seeler** (1861–1925) oli töötanud juba Jurjevi ülikoolis ning jätkas Tartu Ülikoolis saksa keelsete loengutega kuni 1925. aastani.⁴¹ Venelastest õigusteadlased (Tjutrjumov, Berendts, Korsakov, Kurtšinski) olid enamasti Peterburi kooliga teadlased, kes eesti keele õppimisega ei kiirustanud. Finantsõiguse professor **Eduard Berendts** (1860–1930) oli tegelikult venestunud sakslane, kes valdas hästi saksa keelt, kuid luges loenguid vene keeles. Berendtsi loengud olid niivõrd populaarsed, et esialgu planeeritud loenguruum vajas vahetamist suurema vastu. 1919. aastal oli Berendts juba küllaltki eakas, et eesti keelt selgeks õppida, pealegi hakkas alates 1926. aastast tema silmanägemine halvenema ning lõpuks kaotas ta nägemise. Siiski

³⁹ Samas, 128 p.

⁴⁰ EAA, 2100-10-4, l. 94p-95.

⁴¹ Ando Leps „Juristiharidusega riigimehed“, *Haridus*, nr 5-6 (2008), 32.

tegeles ta õppetööga kuni 1930. aastani.⁴² Statistika ja poliitilise ökonomia professor **Mihhail Kurtšinski** (1876–1939) oli väheseid õigusteaduskonna õppejõude, kes suutis üle minna eestikeelsetele loengutele. Kurtšinski oli töötanud Tartus õppejõuna juba tsaariajal 1915–1918, seejärel olnud Peterburis ja uuesti Tartu Ülikoolis 1922–1939. Loengukavasid uskudes luges ta kuni 1933. aastani nii saksa kui vene keeles, seejärel alustas eesti keeles, kusjuures eksameid oli ta vastu võtnud eesti keeles juba varem.⁴³ Kurtšinski eesti keele äraõppimine on seletatav ka sellega, et ta oli valitud Riigikogu III koosseisu ja Eesti Rahvuskogu I koosseisu. Eestikeelsete loengutega sai pärast usinat õppimist hakkama ka rahvusvahelise õiguse dotsent **Teodor Korsakov** (1883–1932), kes alustas 1921. aastal venekeelsete loengutega. Kuna dotsentide keelenõuded olid karmimad, tuli ka Korsakovil korduvalt paluda pikendust õigusele vene keeles lugemiseks. Lõpuks 1930. aastal alustas ta eestikeelsete loengutega. Seejuures kurtis Korsakov suure tööpinge üle, kuna eestikeelsete loengute puhul peab ta need eelnevalt eesti keeles kirjalikult ette valmistama, kuid nädalas seitse loengut pidades on see koormav ülesanne.⁴⁴ Kahjuks suure vaevaga eesti keele ära õppinud teadlane suri juba 1932. aastal. Väarikate tiitlitega saabus Tartu ülikooli tsiviilõiguse professoriks **Igor Tjutrumov** (1865–1943), kes oli olnud professor Peterburi ülikoolis, Vene riigi ülemprokurör, senaator ja Riiginõukogu liige. Tartu ülikoolis oli Tjutrumov professoriks 1920–1935, lugedes loenguid vene keeles. Kui 1935. aastal sai Tjutrumov 70-aastaseks ning läks pensionile, siis soovis ta jätkata eradotsendina.⁴⁵ Mõni aasta ta lugeski, kuid alates 1938. aastat figureerib Tjutrumovi nimi küll „Tartu Ülikooli loengute ja praktiliste tööde” õigusteaduskonna dotsentide nimekirjas, kuid loengud puuduvad. Vaatamata õigusteaduskonna korduvatele soovidele Tjutrumovile loengukursusi anda ei olnud ülikooli nõukogu sellega nõus.⁴⁶ Ülikooli juhtkond ei põhjendanud oma mittenõusolekut,

⁴² EAA, 2100-2-59, l. 37-68.

⁴³ *Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli loengute ja praktiliste tööde kava 1933. aasta I poolaastal* (Tartu, 1933), 10.

⁴⁴ EAA, 2100-2-395, l. 64-144.

⁴⁵ EAA, 2100-2-1233, l. 27-193.

⁴⁶ *Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli loengute ja praktiliste tööde kava 1938. aasta I poolaastal* (Tartu, 1938), 14.

kuid arvatavasti oli 1930. aastate teisel poolel venekeelsete loengute aeg ümber saanud. Lisaks ideoloogilistele kaalutlustele läksid venekeelsed loengud ülikoolile ka kena kopika maksma. Kuna vene keelt oskavate tudengite arv oli vähenenud, määrati 1935. aastal Tjutrumovi tsiviilõiguse ning tsiviil- ja kaubandusprotsessi eksamitel tõlgiks magister Elmar Ilus, kes sai tõlgitöö tasuks 50 senti eksamineeritava üliõpilase pealt.⁴⁷

Esimeste õppejõudude hulgas 1919. aastal tööle võetud kriminaalõiguse professor rootslane **Andreas Bjerre** (1879–1925) luges saksa keeles, kuid oma loenguteemade tõttu oli hinnatud lektor. Bjerre õigusfilosoofialoengute hektograferitud konspektid levisid nii saksa, vene kui eesti keeles. Bjerre teadmised Eesti kasuks ulatusid ülikooli seinte vahelt kaugemalegi, sest ta tegutses nõustajana Eesti Vabariigi kriminaalseadustiku loomisel.⁴⁸ 1925. aastal Bjerre lahkus ülikoolist (samal aastal kahjuks ka elust), kuna tal õnnestus kodumaal töökoht saada. Võib arvata, et kui Bjerret ei oleks kimbutanud sagedased tervishäädad, oleks ta nagu paljud teisedki põhjamaalased hakanud peagi loenguid eesti keeles pidama. Kuid oma teaduskonna kolleegide seas polnud tal keelekeskkonda, mis soodustanuks eesti keele õppimist. Teine õigusteaduskonna silmapaistev teadlane, kes polnud eestlane, venelane ega ka sakslane, oli ungarlane **István Csekey** (1889–1963). Tartu ülikoolis töötas ta aastail 1923–1931 haldusõiguse professorina. Paari aastaga õppis Csekey eesti keele selgeks ja hakkas pidama eestikeelseid loenguid. Pigem tekitas tal probleeme oma venelastest kolleegide teadustöödest arusaamine. Kui Csekey kuulus valimiskomisjoni, kes pidi kaaluma Teodor Korsakovi sobivust dotsendi kohale, siis kurtis ungarlane, et kahjuks ei saa ta Korsakovi artiklitest aru, kuna need kõik on vene keeles. Ainult ühe eestikeelse artikli kohta võis Csekey hinnangu anda, kuid see oli ajaleheartikkel ja rohkem populaarteaduslik kui teaduslik.⁴⁹

Vaatamata õigusteaduskonna õppejõudude enamiku mitte-eesti rahvusele peeti 1930. aastail juba kõiki kohustuslikke loenguid eesti keeles ning eesti keelde oli tõlgitud ka suurem osa kehtivaid seadusi.

⁴⁷ EAA, 2100-2-1233, l. 165.

⁴⁸ Leps, 32.

⁴⁹ EAA, 2100-2-395, l. 72.

Tudengite keelteoskus

Rahvusülikooli mitmes teaduskonnas võis tekkida olukord, kus tahvli ees esitatud loengukeel ei pruukinud kogu auditooriumile arusaadav olla. Üliõpilaste rahvuslik koosseis ja keeleoskuse tase oli ebaühtlane. Vaadeldaval ajal ulatus eestlastest tudengite osatähtsus pidevalt üle 80%, lisaks õppis Tartu ülikoolis palju sakslasi, venelasi, juute ning vähem oli esindatud teisigi rahvusi, näit soomlased, rootslased, lätlased, leedulased, poolakad jne. Teaduskonniti oli üliõpilaste rahvuslik koosseis üpris erinev. Kui kõige suurema eestlaste osakaaluga paistis silma filosoofiateaduskond, siis arsti- ja usu-teaduskond olid populaarsed ka sakslaste seas. Palju mitte-eestlasi õppis loomaarstiteaduskonnas, näiteks 1926. aastal oli seal eestlasi vaid 52,9%.⁵⁰ Loomaarstiteaduskond oli praktiliselt endine Tartu veterinaariainstituut, kus juba traditsiooniliselt olid õppinud erinevast rahvusest tudengeid. Nii jätkus see ka Eesti Vabariigi ajal, mil loomaarstiteaduskonna üliõpilaste hulgas leidus nii eestlasi, venelasi, sakslasi, juute kui soomlasi.

Kuna ülikooli algusaastatel olid paljud loengupidajaid võõrkeelsed, siis oli täiesti võimalik, et üliõpilane sai oma studiumi läbida väga vähese eesti keele oskusega.⁵¹ See olenes muidugi teaduskonnast ja valitud ainetest. Kuid ilma võõrkeelte oskuseta oli rahvusülikoolis keeruline hakkama saada. Tudengite õnneks oli 1920. aastate alguses olukord, mil keskkoolidest tuldi pigem kehva emakeele oskusega, vene ja saksa keelega saadi enam-vähem hakkama. Kerge see muidugi polnud ning mida aeg edasi, seda kehvemaks jäi noorte võõrkeelte oskus. Tudengid kurtsid, et ei suuda võõrkeelseid loenguid konspekterida, samal ajal polnud ka eestikeelseid õpikuid, mistõttu oli levinud loengute tõlkimine ja seejärel nende paljundamine. Keelte paabelist annab tunnistust Tartu Ülikooli muuseumi arhiivkogus olev tudeng Villem Koerni aastatest 1922–1923 pärit ehitusõpetuse konspekt, kus ta on teinud loengutest märkmeid nii eesti, vene kui ka saksa keeles.⁵²

⁵⁰ *Eesti Vabariigi Tartu Ülikool*, 113.

⁵¹ Vt näiteks Lea Leppik „Georg Rauch – baltisakslane Eesti ülikoolis”, *Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi*, XXXIII (Tartu, 2004), 181-194.

⁵² Tartu Ülikooli muuseumi arhiivkogu, vt joonis 3-5.

Talvaja rahvaga sõda ei ole mitte, aga ka kaalutõlv ei ole.

I) Põhikõltsed

- 1) Kivik
- 2) Basalt
- 3) Tšerok
- 4) Kivim
- 5) Tšerok - see on kivi, mis on

II) Kõhalkõltsed

- 1) Kivim
- 2) Kõhalkõltsed
- 3) Kõhalkõltsed
- 4) Kõhalkõltsed
- 5) Kõhalkõltsed
- 6) Kõhalkõltsed

Kõhalkõltsed

- 1) Kõhalkõltsed
 - a) Kõhalkõltsed
 - b) Kõhalkõltsed
 - c) Kõhalkõltsed
 - d) Kõhalkõltsed
 - e) Kõhalkõltsed
 - f) Kõhalkõltsed
 - g) Kõhalkõltsed

23.8.22

- 2) Kõhalkõltsed
 - a) Kõhalkõltsed
 - b) Kõhalkõltsed
 - c) Kõhalkõltsed
 - d) Kõhalkõltsed

... ..

Tõlkeõltsed

Tu tõlkeõltsed

$\vec{a} + \vec{b} = \vec{c}$

$\vec{a} = \vec{b} + \vec{c}$

$\vec{b} = \vec{a} - \vec{c}$

$\vec{c} = \vec{a} - \vec{b}$

- 4) a - tõlkeõltsed
- 5) e - tõlkeõltsed
- 6) f - tõlkeõltsed

1) a, b - tõlkeõltsed

2) tõlkeõltsed

3) tõlkeõltsed

4) tõlkeõltsed

5) tõlkeõltsed

6) tõlkeõltsed

7) tõlkeõltsed

8) tõlkeõltsed

9) tõlkeõltsed

10) tõlkeõltsed

11) tõlkeõltsed

12) tõlkeõltsed

13) tõlkeõltsed

14) tõlkeõltsed

15) tõlkeõltsed

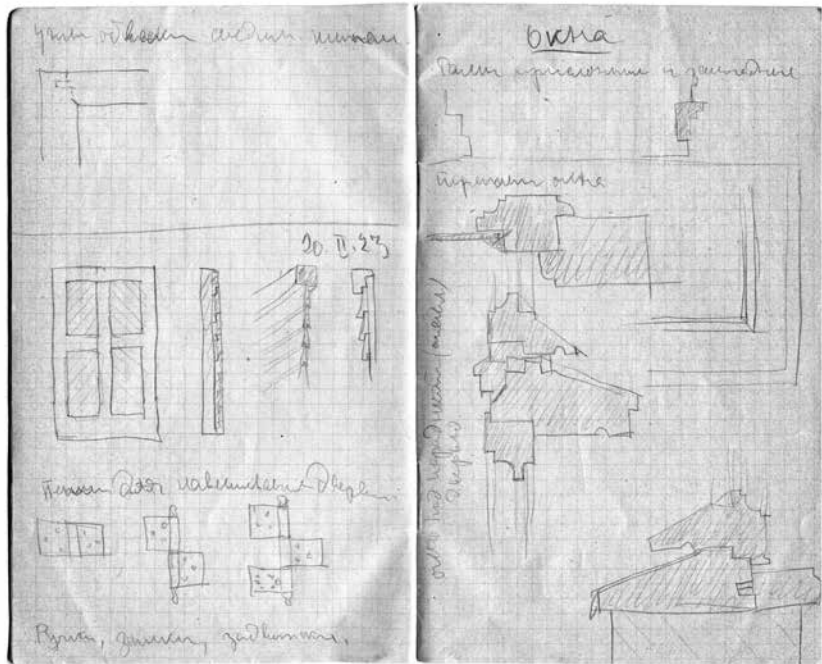
16) tõlkeõltsed

17) tõlkeõltsed

18) tõlkeõltsed

19) tõlkeõltsed

20) tõlkeõltsed

Joonised 3-5. Villem Koerni ehitusõpetuse konspektid saksa, vene ja eesti keeles (TÜ Muuseum, Taavet Rootsmäe õppematerjalide irdmaterjalid)

Et võõrkeelne õppetöö on raske, selle kohta esines mitmeid kurt-misi. Näiteks olid farmaatsiaüliõpilased hädas professor Julius Kenneli zoologiaoengutega ning palusid luba sooritada zoologia eksam professor Johannes Piiperile eesti keeles. Ülikooli nõukogu lubaski saksa keelt mitteoskajatel teha eksam professor Piiperile.⁵³ Sellise järeleandmisega polnud rahul matemaatika-loodusteaduskonna dekaan keemilise tehnoloogia professor Michael Wittlich (eestistatud Mihkel Vitsut), kes leidis, et eksam tuleb sooritada ikka sellele, kes seda ainet loeb, seega antud juhul Kennelile. Wittlich kartis, et sellele üliõpilaste palvele vastutulekule võivad järgneda analoogilised juhtumid, mis tekitavad akadeemilistes ringkondades ärevust.⁵⁴ Sarnaseid juhtumeid esineski ka muudes teaduskondades. 1922. aastal leidis usuteaduskonna professor Adalbert Stromberg, et üliõpilase Lubergi temale kehvalt sooritatud eksami põhjus võib olla viimase

⁵³ EAA, 2100-4-5, l. 327p; 2100-4-8, l. 144p.

⁵⁴ EAA, 2100-4-8, l. 145.

kehv saksa keel. Sel juhul tuldigi tudengile vastu ja tal võimaldati sama eksam uuesti sooritada eesti keeles, mille võttis vastu professor Hugo Bernard Rahamägi.⁵⁵

Õppejõudude keeleõpe

Miks võttis õppejõudude eesti keele omandamine aastaid ning mõni ei suutnudki vaatamata aastatepikkusele tööle Eestis selle maa keelt selgeks õppida? Põhjusi ja ka vabandusi oli mitmesuguseid.

Esiteks, mitmed õppejõud olid juba üsna eakad ja uue keele omandamine polnud enam lihtne. Võimalik, et ajal, mil elukestev õpe polnud enesestmõistetav, oli vanemaealisel professoril piinlik koos madalamatel ametikohtadel töötavate nooremate kaaslastega eesti keelt õppida. Seda enam, et ühistes keeletundides võis eakam õppija olla vähem edukas, mis riivas professori väarikust.

Teiseks, ei saa välistada, et mõnikord oli tegemist tahtmatusega. Mõnel juhul kaasnes sellega lugupidamatu suhtumine eestlastesse või usu puudumine Eesti riiki. Näiteks inglise keele lektor Willy Peters, kes filoloogina omandas küll kergesti eesti keele, kuid esines loengutel eestlasi, eesti keelt ja Eesti riiki mõnitavate arvamustega, misjärel tekkinud pahanduse tõttu tuli tal Tartust lahkuda.⁵⁶

Kolmandaks, väga inimlik omadus on mugavus. Kui õnnestus erinevatel põhjustel keeleõpet edasi lükata, leidis põhjusi (mis polnud üldsegi valed) alati: ajapuudus, suur töökoormus, haigused. Kui polnud sundi, siis kiiret polnud. Seda enam, et kuni 1930. aastateni pikendati professoritele võõrkeeles lugemise õigusi ilma suuremate probleemideta. Dotsendid ja lektorid olid sunnitud palju kiiremini eesti keele ära õppima, kui soovisid ülikoolis tööd saada. Eesti keele võis kiiresti selgeks saada kõnekeelena ja osati ka lugeda ning kirju kirjutada, kuid loengute pidamine eeldas pikemat praktikat. 1936. aastal kurtis professor Sten Karling, et seminaride ja proseminaride läbiviimine eesti keeles ei tekita talle raskusi, kuid loengute eesti keeles pidamine vajab veel aega.⁵⁷ Ka ladina keele professor Wilhelm Süss põhjendas 1931. aastal saksakeelse õppetöö jätkamise vajadust,

⁵⁵ EAA, 2100-5-2, l. 7p.

⁵⁶ EAA, 2100-2-832, l. 219-227; 2100-2-833; 2100-2-834.

⁵⁷ EAA, 2100-2-289, l. 31-45.

et tegemist pole mittetahtmise või hoolsuse puudumisega, kuna lihtsamaid asju ta eesti keeles räägib, vaid õpetatava aine õpetusega seotud raskustega. Nimelt ladina tõlketekstide puhul on tarvis tunda eesti keele peensusi ning vahel ka improviseeritult tegutseda.⁵⁸

Teaduskonnad esitasid oma õppejõududele keeleoskuse erinevaid nõudeid. Kui polnud silmapiiril eestikeelset õppejõudu, kes täidaks võõrkeeles lugeja koha, siis palus teaduskond ilma pikemalt kaalutamata ülikooli nõukogult luba anda võõrkeeles lugemise õigus. Ülikooli nõukogu pidi omakorda esitama taotluse haridusministrile, kust tavaliselt ka vastav luba saadi. Võõrkeeles lugemise õiguse saamisel polnud vähetähtsad professori isikuomadused: kui tegu ikkagi sümpaatse ja akadeemilisse keskkonda sulandunud õppejõuga, siis suhtuti eesti keeles loengute pidamise nõudesse leebemalt.

Õppejõududest keeleõppijate õigustuseks tuleb märkida, et eesti keele õppimisvõimalusi 1920. aastate ülikool väga ei pakkunud. Eesti keele kursused toimusid küll üliõpilastele, kuid Tartusse saabunud õppejõud pidi leidma ise aja ja vahendid, et eesti keel selgeks saada. Keeleõppijatel tuleb olla tänulik baltisakslasele Johannes Letzmannile (1885–1971), kes luges eradotsendina 1920–1939 mitmeid klimatoloogiaga seotud kursusi. Tema initsiatiivil eraldas ülikooli valitsus 1921. aasta sügisest kuni 1923. aasta kevadeni õppejõudude eesti keele õppeks kokku 3100 marka.⁵⁹ Selle summa eest õpetas huvilistele eesti keelt lektor Johann Voldemar Veski. Kahjuks polnud huvilisi kursustel väga palju. Näiteks 1922. aasta kevadel oli osalejaid 11 – professorid J. Bergmann, Ernst Blessig, Tor Helge Kjellin, eradotsent Werner Gruehn, lektor Paul Seeberg-Elverfeldt, assistendid Arnold Wilpert, Karl Vogel, Aleksander Mickwitz, Elmar Redlich, Helene Liedemann (Liidemaa) ja J. Letzmann ise.⁶⁰ Pärast seda, kui rootslased Bergmann ja Kjellin Tartust lahkusid, jäi kursusel osalejate arv väikeseks. Seepärast otsustati tänada ülikooli valitsust toetusraha eest ja edaspidi toetusraha mitte paluda, vaid tulevikus eratunde võtte. Kuid peamine, selleks ajaks oli kursuste organiseerija Letzmann eesti keele niivõrd selgeks saanud, et oli suuteline pidama loenguid eesti keeles.

⁵⁸ EAA, 2100-4-128, l. 82-129.

⁵⁹ EAA, 2100-2-541, l. 31-42.

⁶⁰ Samas, l. 42-63.

Enne aga, kui Letzmann sai hakata auditooriumisse kogunenud geoloogiat ja geograafiat õppivatele tudengitele eesti keeles paleoklimatoloogiast lugema, tuli tal oma eesti keele oskust tõestada. 1924. aasta jaanuaris pidas Letzmann prooviloengu, mida hindasid eesti keele lektor Veski ja erialaspetsialistina David Rootsmann (Taavet Rootsmäe).⁶¹ Komisjon jäi Letzmanniga rahule, sest ta suutis oma mõtteid lauseis esitada, eesti keele rõhud olid õiged ning tundis eestikeelseid oskussõnu. Veski märkis vaid, et kui esialgu kogunud kõrv märkaski võõrapärasest hääldusest, siis järjekindla harjutamise teel need puudused kaovad, samuti täieneb kõnelemise ladusus. Kuna Letzmann luges Tartus loenguid veel 15 aastat, kuni Saksamaale lahkumiseni 1939. aastal, siis võib oletada, et temast sai hea eesti keele oskaja.

Suurepäraselt sai eesti keele oskuse tõestamisega hakkama ka Wilhelm Anderson (1880–1940), kes soovis 1934. aastal saada astrofüüsika dotsendiks. Kuna rahvaluuleprofessor Walter Andersoni vanem vend Wilhelm Anderson ei olnud seni teadustöid eesti keeles avaldanud, kuigi oli Tartus elanud juba alates 1920. aastast, siis tuli tal vastavalt TÜ seaduse §-le 72 tõendada oma eesti keele oskust. Veski palus Andersonil tõlkida saksa keelest eesti keelde teksti J. Scheineri raamatust „Populäre Astrophysik” ja vabas sõnastuses kirjutada mõttekatkendeid planeetide kohta.⁶² Keelemehe hinnang tõlkele oli positiivne – grammatilised teadmised silmapaistvalt head, oma ala oskussõnadest kodunenud, eesti keeles suudab oma mõtteid täiesti rahuldavalt esitada. Wilhelm Andersoni heale eesti keele oskusele tuli kasuks suhtlemine tartlastega väljaspool ülikooli, mida tal tuli teha, juhtides professorist venna majapidamist.⁶³

Kokkuvõtteks

Vaadates tagasi ajale, mil eesti keelel tuli ennast kehtestada võõrkeelte kõrval võrdväarse teaduskeelena ning olude sunnil kutsuti ülikooli õpetama teadlasi, kelle loengukeeleks oli võõrkeel, leiame sealt enam positiivset kui negatiivset. Miinuspoolele ehk jääbki vaid kehv võõrkeeltest arusaamine, mis mõjus õpitulemustele.

⁶¹ Samas, l. 76.

⁶² EAA, 2100-2-22, l. 19-32.

⁶³ Piret Kuusk, Indrek Martinson „Wilhelm Anderson”, *Akadeemia*, 2 (1997), 369.

Vaatamata soovile teha Tartu Ülikool eestikeelseks, ei suhtunud siin üldsegi vaenulikult välismaalastesse ega võõrkeelte õpetamisele. Võõrkeeli peeti haritlaste kasvatamisel väga oluliseks ja korduvalt tunti muret meie noorte kehva võõrkeelte oskuse pärast. Muu hulgas peeti enesestmõistetavaks, et haritud inimene õpib ladina keelt ning sooritab selles aines kohustusliku eksami. Ladina keelel oli täielik eluõigus ülikooli pidulikel akadeemilistel üritustel, näiteks aasta-päevaaktustel või ülikooli 300 aasta juubeli tähistamise üritustel.

Välismaalased olid toonud lisaks neilt oodatule – kõrge teaduslik tase, mida mõõdeti artiklitega ja kuulati soovitajate arvamust – endaga kaasa ka kaudsemaid kasusid meie ülikoolile. Välismaalt tulnud õppejõud tõid kaasa rohkesti uusi ideid, uuendasid teadusmetoodikat ning rakendasid uusi õppevorme, milleks olid näiteks ajaloo professor A. R. Cederbergi proseminarid või füsioloogiaprofessorite Alexander Lipschützi ja tema järglase Alfred Fleischi töö, mis tõstis füsioloogiainstituudi õppe- ja teadustegevuse maailmatasemele. Kõik need värsked rakendused aitasid provintsistumise vastu, mis omaette tegutsedes oleks võinud kergesti juhtuda. Euroopa ülikoolidest saabunud teadlased aitasid oma isiklike sidemete kaudu luua välismaa kolleegidega kontakte, mis ei katkenud ka pärast kontakti looja lahkumist Tartust. Tasapisi hakkas eestikeelne Tartu Ülikool looma endale tuntust ja välismaal võeti teadmiseks, et tegemist on endise Dorpati ülikooliga.

Välismaalt saabunud õppejõud said aidata siinseid kolleege ja õpihimulisemaid tudengeid oma isiklike raamatukogudega, mis rändasid omanikuga kaasa. Ülikooli algusajal tuli paljudel erialadel läbi ajada ilma teaduskirjanduseta, sest ülikooli raamatukogu oli evakueeritud Venemaale. Sel raskel ajal kulusid igati ära välismaa professorite rikkalikud raamatukogud. Tihe koostöö teiselt maalt tulnutega õpetas meid vaatama end kõrvalt, hindama objektiivsemalt oma võimalusi ja sihte, mille poole liikuda. Olgu selleks kasvõi meie põhjanaabrite soomlaste eeskujul – austus oma keele vastu.

Andmine oli vastastikune – avardus nii välismaa teadlaste kui ka varem siin elanud baltisakslaste kultuuripilt ja vastastikune mõistmine. Lisaks sellele, et õpiti tundma meie keelt, avastasid mitmed teadlased enda jaoks Eesti maa ja rahva, ja nende teadustemades leidsid need edaspidi kindla koha.

Ehkki nimetus emakeelne ülikool võiks eeldada monoetnilist kitsarinnalisust, valitses meie kuue samba vahel 1920.–1930. aastail multikultuurne õhkkond, mis aastaid mitmekeelses keskkonnas elanud rahva jaoks oli enesestmõistetav. Muidugi loodeti ja räägiti täielikult eestikeelsele ülikoolile üleminekust, kuid sellega ei kaasnenud *alma mater*'i seinte vahel marurahvuslusele iseloomulikke käitumisjooni. Isegi 1930. aastatel, mil püüti kiirendada üleminekut eestikeelsele õppetöle, ei toonud see kaasa vaenu ega halvustamist muukeelsete õppejõudude ja ülikooli töötajate suhtes.

Terje Lõbu, MA, on Tartu Ülikooli muuseumi ajaloolise kogu kuraator.

Becoming an Estonian University with the Help of Foreign Languages

TERJE LÕBU

University of Tartu Museum

In the autumn of 1919, when the Estonian-language University of Tartu opened its doors, the issue of finding lecturers was one of the most urgent questions besides other problems. The main purpose of the national university was to make the transition to Estonian-language instruction and research work, which is why they had to find employees capable of working in Estonian. Firstly, negotiations were held with potential researchers of Estonian origin. However, it became clear from the start that the few Estonian researchers scattered across Russia could not fill the positions of all lecturers. The searches turned towards Finland and Sweden, since Scandinavian lecturers were considered the most suitable candidates. They came from similar cultural backgrounds and it was hoped that they would soon be able to lecture in Estonian. That was how it went indeed – L. Kettunen, A. R. Cederberg, J. G. Granö, A. M. Tallgren, A. Bierre and others proved their suitability. Likewise, many lecturers hired to the Baltic German University also